

KS. ZBIGNIEW WIT

PRZYGOTOWANIE MIEJSCA CELEBRACJI DLA ODNOWIONEJ LITURGII¹

Sformułowanie tematu obliguje nas do zajęcia się samym miejscem celebracji liturgicznej. Dynamizm budownictwa sakralnego przełomu wieków niesie wiele interesujących rozwiązań całych ośrodków parafialnych z obszernym zapleczem socjalnym i kulturalnym. Przewiduje się w nich kościół, kaplice okolicznościowe, mieszkania dla duchownych i pracowników świeckich, często osobne sale o przeznaczeniu wielofunkcyjnym (np. na spotkania dzienne seniorów, miejsca dziennego pobytu dzieci, zaplecze kulturalne itp.), cmentarz grzebalny, a także teren przykościelny z małą architekturą i parkingiem. W niniejszej prezentacji zajmiemy się tylko samym wyposażeniem budynku sakralnego, a pominięte zostaną zagadnienia współczesnej architektury sakralnej oraz wszystkie zagadnienia prawnoadministracyjne związane z przygotowaniem i realizacją nowych obiektów

Ks. prof. dr hab. ZBIGNIEW WIT – kierownik Katedry Historii Liturgii Instytutu Liturgiczno-Homiletycznego KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: zwit@kul.lublin.pl

¹ Z. W i t. *Wymogi liturgiczno-prawne wyposażenia kościoła*. „Ateneum Kapłańskie” 113:1989 s. 226-240; t e n ż e. *Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii*. „Anamnesis” 4:1997/98 nr 2 s. 16-34. W niniejszym artykule wykorzystano następujące dokumenty Kościoła: Instrukcja *Inter Oecumenici* o należytych wykonywaniu Konstytucji o św. Liturgii (skrót: IOe); Instrukcja Świętej Kongregacji Obrzędów o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej *Eucharisticum mysterium* (skrót: EM); *Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*. Poznań 1986 (skrót: MRIG); *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza z 1977 r.*; *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Poznań 1984 (skrót: KPK); *Obrzędy chrztu dzieci według Rytuału Rzymskiego*. Katowice 1972; *Caeremoniale Episcoporum*. Roma 1984 (skrót: Caeremoniale); *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 1994 (skrót: KKK).

I. BUDYNEK SAKRALNY

Katechizm Kościoła Katolickiego podaje, że „w warunkach życia na ziemi Kościół potrzebuje miejsc, w których mogłaby gromadzić się wspólnota wiernych. Są nimi nasze widzialne świątynie, święte miejsca [...]” (KKK 1198). Miejscami zaś świętymi są te, które „przez poświęcenie lub błogosławieństwo, dokonane według przepisów ksiąg liturgicznych, przeznaczają się do kultu Bożego lub grzebania zmarłych” (KPK kan. 1205)² Trzeba zaznaczyć, że w tej definicji uwzględnia się trzy elementy. Pierwszym jest ściśle określone miejsce, które przez czynność liturgiczną zostaje wyłączone i przeznaczone do celów sakralnych, dlatego „chrześcijanie wznoszą budowle przeznaczone do kultu Bożego. Te widzialne kościoły nie są zwyczajnymi miejscami zgromadzeń, ale oznaczają i ukazują Kościół żyjący w tym miejscu, mieszkanie Boga z ludźmi pojednanymi i zjednoczonymi w Chrystusie” (KKK 1180). Aktu wyłączenia tego miejsca dokonuje biskup diecezjalny i ci, którzy są z nim zrównani przez prawo (por. KPK 1206).

Miejsce święte ma ściśle określony cel: „[...] służy sprawowaniu i szerzeniu kultu, pobożności i religii, a zabrania tego, co jest obce świętości miejsca” (KPK 1210)³

Pismo święte ukazuje szacunek Izraelitów do miejsc świętych spotkań: Świątyni Jerozolimskiej oraz synagogi. Nawiedzał je sam Chrystus Pan⁴, modlił się w nich i nauczał⁵ Było to bowiem uprzywilejowane miejsce spotkania z Bogiem, mieszkanie Ojca niebieskiego, dom modlitwy (por. KKK 584)⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza wyraźnie że „Jezus okazywał głęboki szacunek dla Świątyni Jerozolimskiej” (KKK 583). Różnicę między kultem Starego a Nowego Przymierza wyraził Pan Jezus w rozmowie

² Por. T. P a w l u k. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jan Pawła II*. T. 2. Olsztyn 1986 s. 457.

³ Przypomina o tym również kan. 1219 KPK: „W kościele, zgodnie z prawem poświęconym lub pobłogosławionym, mogą być sprawowane wszystkie czynności kultu Bożego, z zachowaniem uprawnień parafialnych” Por. J. B a k a l a r z. *Miejsca święte*. W: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Praca zbiorowa*. T. 3. Lublin 1986 s. 385; P a w l u k. *Prawo kanoniczne* s. 549.

⁴ Por. Łk 4, 16-31; 6, 6-11; 13, 10-17; 19, 45-46.

⁵ Por. Łk 2, 22-39. 46-49; J 2, 13-14; 5, 1. 13; 7, 1. 10. 14; 8, 2; 10, 22-23.

⁶ Chrystus Pan „oburza się, że jej [tzn. Świątyni Jerozolimskiej] dziedziniec zewnętrzny stał się miejscem handlu. Jeśli wyrzuca ze Świątyni kupców, to czyni to przez zazdrosną miłość do Ojca: «Z domu mego Ojca nie róbcie targowiska! Uczniowie Jego przypomnieli sobie, że napisano: Gorliwość o dom Twój pochłonie Mnie [Ps 69, 10]» (J 2,1 6-17). Po zmartwychwstaniu Jezusa Apostołowie zachowali religijny szacunek dla Świątyni” (KKK 584).

z Samarytanką: „[...] ani na tej górze, ani w Jerozolimie nie będziecie czcili Ojca [...] prawdziwi czciciele będą oddawać cześć Ojcu w Duchu i prawdzie” (J 4, 21. 23). Wielu egzegetów uważa tekst św. Marka podsumowujący uroczysty wjazd Pana Jezusa do Jerozolimy: „Tak przybył do Jerozolimy i wszedł do świątyni. Obejrzał wszystko, a że pora była już późna, wyszedł razem z Dwunastoma do Betanii” (Mk 11, 11) za akt milczącego zerwania z kultem Starego Testamentu, a rozpoczęcie nowego w uprzedzającym wydarzeniu wieczernikowym.

Kult Nowego Przymierza „nie jest związany z jakimś określonym miejscem na zasadzie wyłączności” – tak jak miało to miało miejsce w odniesieniu do świątyni Salomona w Jerozolimie. „Cała ziemia jest święta i powierzona ludziom. Gdy wierni gromadzą się w jakimś miejscu, są «żywymi kamieniami» zebranych w celu «budowania duchowej świątyni» (1 P 2, 4–5). Ciało Chrystusa Zmartwychwstałego jest duchową świątynią, z której tryska źródło wody żywej. Wszczepieni w Chrystusa przez Ducha Świętego, «jesteśmy świątynią Boga żywego» (2 Kor 6, 16)” (KKK 1179). Stąd dla pierwszych chrześcijan najważniejszą sprawą była wspólnota wierzących – *ecclesia*, umiłowana Oblubienica Baranka, która gromadziła się w jedno na „łamaniu chleba” Najważniejsza była celebrowana liturgia, i to ona wyłączała miejsce z użytku codziennego, a przeznaczała dla Boga i przez czynność liturgiczną, przede wszystkim Eucharystię, uświęcała je.

Prefacja obrzędu poświęcenia nowego kościoła podkreśla znaczenie wspólnoty wierzących jako duchowego Kościoła: „W tym świętym miejscu sam wznosisz dla siebie świątynię z duchowych kamieni, którymi my jesteśmy, i sprawiasz, że Kościół rozszerzony po całym świecie rozwija się jako mistyczne Ciało Chrystusa, aż osiągnie swoją pełnię w błogosławionym pokoju w niebieskim Jeruzalem”⁷ Należy pamiętać, że to przede wszystkim w świątyniach, w celebracji liturgicznej, Bóg uświęca człowieka, a człowiek wielbi Boga. W nich bowiem: 1. sprawuje się kult publiczny na chwałę Trójcy Świętej; 2. słuca słowa Bożego; 3. śpiewa pieśń uwielbienia; 4. zanosi modlitwy; 5. składa Ofiarę Chrystusa, obecnego sakramentalnie pośród zgromadzenia; 6. te świątynie są również miejscami skupienia i modlitwy osobistej (por. KKK 1199).

Każdy kościół ma także swoją wymowę eschatologiczną – jest obrazem niebieskiego Jeruzalem, do którego pielgrzymujemy (por. KKK 1198), gdyż

⁷ *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza. „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 55:1981 s. 256.*

skierowuje życie chrześcijan ku ostatecznemu przeznaczeniu człowieka. „Świątynia ma wreszcie znaczenia eschatologiczne. Aby wejść do domu Bożego, trzeba przekroczyć *próg*, symbol przejścia ze świata zranionego grzechem do świata nowego Życia, do którego są powołani wszyscy ludzie. Świątynia widzialna symbolizuje dom ojcowski, do którego zdąża Lud Boży i w którym Ojciec «otrze z ich oczu wszelką łzę» (Ap 21, 4). Dlatego też świątynia jest szeroko otwartym i gościnnym domem wszystkich dzieci Bożych” (KKK 1186).

Dom Boży, świątynia chrześcijańska zawsze otaczana była szczególną troską – troską o piękno zewnętrzne i często kunsztowny wystrój, czego dowodem są zachowane zabytki sztuki. Problem ten jednak wykracza poza temat niniejszego przedłożenia. Trzeba jednak przypomnieć, że współczesne zalecenia prawa kościelnego ostrzegają wprawdzie przed przepychem, ale przypominają, że czystość i piękno⁸ ma się odnosić zarówno do samego budynku sakralnego, jego otoczenia, jak i wyposażenia świątyni, czyli ołtarza, ambony, chrzcielnicy, konfesjonałów, ławek, szat liturgicznych i bielizny kielichowej⁹

Kodeks Prawa Kanonicznego podaje, że Eucharystię należy sprawować w miejscu świętym, a w razie konieczności w innym „odpowiednim miejscu”, na ołtarzu poświęconym lub pobłogosławionym, a poza miejscem świętym – na odpowiednim stole okrytym obrusem i korporałem (por. KPK kan. 932 § 1-2). Trzeba jednak pamiętać, że Kodeks nie zajmuje się obrzędami, dlatego przepisy zawarte w księgach liturgicznych, które nie są sprzeczne z nowymi normami, zachowują swoją moc (por. KPK kan. 2). Stąd też wynika konieczność przejrzania poszczególnych ksiąg liturgicznych i dokumentów odnowy soborowej celem pełniejszego zaprezentowania powyższego tematu.

Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego wymaga, by miejsce sprawowania Mszy świętej było godne, a budowle i sprzęt liturgiczny ułatwiały czynny udział wiernych (por. MRIG 253). Na początku zwrócimy uwagę na miejsce celebracji mszalnej w kościele lub kaplicy przeznaczonej do kultu.

⁸ „Wszyscy, do których to należy, mają troszczyć się o utrzymanie w kościołach takiej czystości i piękna, jakie przystoją domowi Bożemu, i nie dopuszczać do tego, by działo się w nim coś obcego świętości miejsca” (KPK 1220 § 1).

⁹ Por. P a w l u k. *Prawo kanoniczne* s. 466.

II. MIEJSCE CELEBRACJI MSZALNEJ

Dokumenty Stolicy Apostolskiej mówią zarówno o dostosowaniu już istniejących budowli sakralnych do współczesnych wymogów liturgicznych, jak i zachowaniu koniecznych warunków przy budowaniu nowych. Instrukcja o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej podaje: „Dom modlitwy [...] powinien być schludny, zdatny do modlitwy i świętych uroczystości [...], a urządzenie świętego miejsca ma bardzo wielkie znaczenie, gdy chodzi o właściwe zorganizowanie nabożeństwa i czynnego uczestnictwa wiernych” (EM 24).

Częścią miejsca świętego jest przestrzeń kościelna, czyli wnętrze kościoła. Obejmuje ona wszystkich uczestników zgromadzenia liturgicznego, którzy stanowią wspólnotę ludu Bożego, zebranego w jednym miejscu we wzajemnej miłości dla sprawowania kultu Bożego. Rolę tę mogą spełniać: sam kształt wnętrza, kolorystyka, światło, odległość poszczególnych punktów. Wyposażenie wnętrza kościelnego ma ułatwić wykonywanie specjalnych zadań w zgromadzeniu liturgicznym, a więc podkreślić zróżnicowany charakter posług¹⁰ *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego* podaje, że „ogólny plan budowli kościelnej winien być tak pomyślany, by wyrażał niejako obraz zgromadzenia ludu, umożliwiał zachowanie należytego porządku, a także ułatwiał każdemu prawidłowe wykonywanie funkcji” (MRIG 257). W dotychczasowej koncepcji wnętrza sakralnego był jeden punkt centralny: ołtarz – z tryptykiem i umieszczonym na nim tabernakulum. Dokumenty posoborowe bardziej podkreślają rolę celebracji liturgicznej, gdyż tym, co łączy wszystkich zgromadzonych, jest liturgia, czyli zbawcze działanie Boga, które tu i teraz dokonuje się przez widzialne znaki. Odbywa się to w różnych miejscach, stąd też mówi się o „strefach”, podkreślając szczególnie strefę liturgii słowa Bożego i strefę liturgii ofiary¹¹

1. Strefa liturgii słowa Bożego

Dotychczasowe „prezbiterium” było przeznaczone dla prezbiterów – duchownych, przy czym było oddzielone od wiernych balustradą, nieraz po-

¹⁰ Por. MRIG 5; B. S n e l a. *Przestrzeń kościelna*. W: *Liturgika ogólna*. Lublin 1973 s. 175; J. M i a z e k. *Wymagania liturgiczne*. W: *Seminarium SARP nt. architektury obiektów sakralnych*. Warszawa 1983 s. 16.

¹¹ Por. M. E. R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura sakralna*. Lublin 1979 s. 222.

dwójną¹² *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego* podaje: „Prezbiterium powinno być wyodrębnione z wnętrza kościoła przez pewne podwyższenie albo przez odmienną formę i wystrój” (MRIG 258). Przeznaczenie jego jest koncentrujące, powinno być odpowiednio obszerne, bo w nim znajduje się zarówno strefa liturgii słowa, jak i strefa liturgii ofiary, aby wszyscy mogli swobodnie sprawować swoje funkcje w świętych obrzędach. Pierwsza obejmuje siedzenia dla kapłana i ministrantów, czyli miejsce przewodniczenia, oraz ambonę, czyli miejsce głoszenia słowa Bożego; w pobliżu należy też przewidzieć miejsce dla zespołu śpiewaczego i organów.

2. Miejsce przewodniczenia

Zgodnie z założeniami instrukcji *Inter Oecumenici* celebrans główny ma być faktycznym przewodniczącym zgromadzenia liturgicznego (por. nr 92). W osobie kapłana sprawującego liturgię uobecnia się pozasakramentalnie sam Chrystus Pan (por. MRIG 10), który teraz wielbi Ojca w niebie i dokonuje uświęcenia człowieka. Ta funkcja przewodniczącego domaga się odpowiedniego miejsca, by wszyscy wierni mogli go dobrze widzieć. „Krzeseł kapłana winno uwydatniać jego funkcję przewodniczącego zgromadzenia i kierującego modlitwą, dlatego najodpowiedniejsze będzie miejsce u szczytu prezbiterium, zwrócone w stronę ludu” (MRIG 271; por. KKK 1184)¹³

Szczegółowe rozwiązania mogą być następujące:

a) Na osi za ołtarzem, tak jak miało to miejsce w bazylice starochrześcijańskiej. W tym wypadku trzeba uważać, by kapłan „nie zginął” za ołtarzem, wystając jedynie głową nad mensą. Ołtarz i celebrans mają stanowić na początku Mszy świętej dwie odrębne części, a tabernakulum, o ile znajduje się za celebransem, nie może być zasłonięte przez niego.

b) Drugim rozwiązaniem jest umiejscowienie siedzeń za ołtarzem, ale asymetrycznie. Zazwyczaj umieszcza się je po stronie ambony. Ołtarz ukazuje się wówczas jako drugi ośrodek celebracji liturgicznej.

¹² W niektórych kościołach katedralnych jedna balustrada oddzielała „duchowieństwo wyższe” od „niższego”, a druga – prezbiterium od nawy. Por. A. J. Nowojęski. *Ceremoniał parafialny*. Płock 1906 s. 77; Ch. Zieliński. *Sztuka sakralna*. Poznań 1960 s. 107.

¹³ Por. H. Nadrowski. *Kościoty naszych czasów. Dziedzictwo i perspektywy*. Kraków 2000 s. 167.

c) Trzecią możliwością jest postawienie krzesła z boku ołtarza, i to bokiem lub frontem do zgromadzenia wiernych¹⁴. Wielkość prezbiterium adaptowanych kościołów będzie sugerowała jedno z podanych tutaj rozwiązań. Należy też pamiętać, że umieszczenie celebransa bokiem do zgromadzenia wiernych „wycisza” trochę jego funkcję przewodniczącego. Dlatego przy budowie nowych świątyń należałoby takiego rozwiązania raczej unikać. Pamiętać też trzeba o przygotowaniu w prezbiterium odpowiednich miejsc, krzeseł lub ławek, dla posługujących. Nowy mszał zaleca to następująco: „siedzenia dla ministrantów należy umieścić w najdogodniejszym miejscu prezbiterium, by mogli łatwo spełniać powierzane im czynności” (MRIG 271). Godność celebransa i jego widoczność, estetyka i funkcjonalność wnętrza powinny być decydujące przy wyborze miejsca i usytuowania krzesła dla celebransa.

3. Ambona, czyli miejsce głoszenia słowa Bożego

Rekonesans kościołów w Polsce świadczy, że ciągle jeszcze spotyka się doraźne i prymitywne rozwiązania, gdy tymczasem „godność słowa Bożego wymaga, by było ono głoszone z miejsca, na którym w czasie liturgii słowa spontanicznie skupia się uwaga wiernych” (MRIG 272; por. KKK 1184). Wyjątkowość tego miejsca określają liczne teksty dokumentów posoborowych: „Gdy w Kościele czyta się Pisma św., wówczas On sam – Chrystus – mówi” (KL 7). *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego* przypomina: „Kiedy w Kościele czyta się Pismo św., wtedy sam Bóg przemawia do swego ludu, a Chrystus, obecny w słowie, głosi Ewangelię” (MRIG 9). Warto w tym miejscu przypomnieć, skreślony w ostatnim wydaniu *Missale Romanum*, 8 numer tegoż *Wprowadzenia*: „Msza św. składa się jak gdyby z dwóch części, a mianowicie z części zwanych liturgią słowa i liturgią eucharystyczną, które tak ściśle łączą się między sobą, że stanowią jeden akt kultu. We Mszy św. bowiem jest przygotowany zarówno Stół Słowa Bożego, jak i Ciała Chrystusowego, przy którym wierni winni być pouczeni i posilani”¹⁵

Tak więc teologiczny wymiar tego miejsca wskazuje na jego ważność. Jest ono przeznaczone do posługi słowa Bożego i dlatego wykonuje się z niego

¹⁴ Por. R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 234. Autorka zamieszcza też plany różnych rozwiązań współczesnych świątyń. Por. M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 20; M. C y n k a. *Przepisy Kościoła dotyczące prezbiterium, tabernakulum i naczyń świętych*. W: *II Krajowy Kongres Eucharystyczny. Pomoce teologiczno-duszpasterskie dla parafii*. Red. S. Napierała, Poznań 1987 s. 293.

¹⁵ Por. N a d r o w s k i. *Kościoty naszych czasów* s. 163-165.

czytania i homilię, przez które „Bóg przemawia da swego ludu” (MRIG 33), oraz psalm responsoryjny jako integralną część liturgii słowa (por. MRIG 36) – jest on przecież radosną odpowiedzią wiernych na usłyszane słowa Boże; z tego miejsca wykonuje się także orędzie wielkanocne, tzw. *Exsultet*; można również podawać wezwania modlitwy powszechnej (por. MRIG 272)¹⁶ Przytoczone wymogi ukazują rangę miejsca liturgii słowa: nie chcemy przez to nic ujmować godności ołtarza, a jedynie dowartościować miejsce przeznaczone dla słowa Bożego. Słusznie przeto określa się je mianem „głowy – mózgu kościoła”¹⁷ Słowo Boże i Jego przyjęcie jest niezbędnym warunkiem właściwego uczestnictwa w liturgii Eucharystii.

Powszechnie stosowane określenie „ambonka” jest deprecjonujące i kojarzy się z pulpitem, „ambona” zaś z tą umieszczoną wysoko w nawie kościoła kazalnicą, co jest zgodne z grecką etymologią łacińskiego słowa *ambo*, *ambonis* (gr. *ámbōn*, *-ōnos* – szczyt wzgórza; od *ambainō* – wchodzić na górę, iść w górę). Warto przypomnieć zresztą bogate zdobienia tradycyjnych ambon, a nagminne zubożenie przy nowych rozwiązaniach. Ambona przecież nie straciła nic ze swej godności, wręcz przeciwnie: została jeszcze bardziej związana z Najświętszą Ofiarą przez fakt zbliżenia do ołtarza i wykonywania na niej czytań i śpiewów międzylekcyjnych, homilii, modlitwy wiernych i wielkanocnego *Exsultet*. W obecnych rozwiązaniach powinno się to podkreślić przez użycie tego samego materiału na budowę ołtarza i ambony¹⁸ Miejsce liturgii słowa powinno znajdować się blisko ołtarza, tuż na granicy liturgii ofiary i miejsca dla wiernych, aby pomagać w nawiązaniu kontaktu ze zgromadzeniem liturgicznym¹⁹ „Z zasady powinna to być stała ambona, a nie przenośny pulpit” – czytamy we *Wprowadzeniu Ogólnym do Mszału*

¹⁶ Prócz wyżej wymienionych czynności można z tego miejsca odczytać lekcje i wezwania modlitwy powszechnej w Liturgii Godzin (Caeremoniale nr 199, 205), w Uroczystość Objawienia Pańskiego podać wiernym daty świąt ruchomych w najbliższym roku (Caeremoniale nr 240), odczytać dekret Stolicy Apostolskiej o nominacji biskupiej (Caeremoniale nr 573, 1143) oraz dekret o nałożeniu paliusza (Caeremoniale nr 1152). Por. A. G. D y l. *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*. W: *Misterium Christi*. T. 7: *Sztuka w liturgii*. Kraków 1996 s. 74.

¹⁷ S n e l a. *Przestrzeń kościelna* s. 212.

¹⁸ Por. W. P i e ń k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła*. W: *Budowa i konserwacja kościołów*. Warszawa 1981 s. 126; C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 292; D y l. *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne* s. 74; M. E. R o s i e r S i e d l e c k a. *Teologiczna myśl i funkcja poszczególnych elementów wnętrza sakralnego*. W: *Misterium Christi*. T. 7: *Sztuka w liturgii* s. 98-99, 100-105.

¹⁹ Por. S n e l a. *Przestrzeń kościelna* s. 212; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 20; C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 292.

Rzymskiego (nr 272). Osoba wykonująca posługę słowa Bożego ma stać twarzą do wiernych, by przez wszystkich była dobrze widziana i słyszana. Ostatni postulat powinno rozwiązać dobre nagłośnienie. Miejsce liturgii słowa nie jest przeznaczone dla komentatora czy kantora – dla nich powinien być odrębny pulpit z własnym mikrofonem²⁰

Zewnętrzny kształt i przyozdobienia ambony powinny odpowiadać godności tego miejsca, wkomponowanie jej zaś w wyposażenia wnętrza kościoła powinno stanowić estetyczną całość. Jest to już pole artystycznej wypowiedzi plastyków, a duszpasterze powinni wiedzieć, czego należy od nich żądać, i nie bać się właściwych rozwiązań. Najwyższy czas, by usunąć z kościołów chwiejące się pulpity i tymczasowe rozwiązania, a usytuowaniem ambony, jej kształtem zewnętrznym i dekoracją określić, że to miejsce jest znakiem Chrystusa Nauczyciela, dlatego nie należy się bać właściwych proporcji między ołtarzem i amboną. Miniony Rok Jubileuszowy był stosowną okazją zakończenia prac dotyczących wyposażenia wnętrza kościołów.

4. *Strefa liturgii ofiary*

Miejszem, do którego wszystko zmierza, jest ołtarz jako *mensa Domini* – stół Pana, określanany jako serce kościoła²¹ Instrukcja o Kulcie Tajemnicy Eucharystycznej mówi, że ołtarz główny jest:

- a) znakiem samego Chrystusa;
- b) miejscem, na którym dokonują się zbawcze tajemnice;
- c) centrum zgromadzenia wiernych,
- d) ołtarzowi należy się największy szacunek (por. EM 24).

Kardynał J. R. Knox, prefekt Kongregacji do Spraw Sakramentów i Kultu Bożego, we Wstępie do *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* pisze: „Ołtarz natomiast, wokół którego gromadzi się lud święty, aby uczestniczyć w ofierze Pana, i przy którym posila się podczas uczy niebiańskiej, jest znakiem Chrystusa, który jest kapłanem żertwą i ołtarzem własnej ofiary”²² On to, ustanawiając w Wieczerniku pamiątkę swej Ofiary, którą złożył na krzyżu, uświęcił stół ofiarny.

²⁰ Por. „Cantor, commentator aut chori moderator de more ambonem ne ascendant, sed ex alio loco apto suum munus adimpleat” (Caeremoniale nr 51). Por. R o s i e r - S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 239; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 20; C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 292.

²¹ Por. MRIG 259; Caeremoniale nr 918; S n e l a. *Przestrzeń kościelna* s. 210; M. Cynka ponadto nazywa jeszcze ołtarz „tronem wystawienia” (*Przepisy Kościoła* s. 289).

²² *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza* s. 217. Por. D y l. *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne* s. 68.

Myśl tę uzasadnia *Katechizm Kościoła Katolickiego* w następujących słowach: „Ołtarzem Nowego Przymierza jest Krzyż Chrystusa, z którego wypływają sakramenty Misterium Paschalnego. Na ołtarzu, który stanowi centrum świątyni, uobecnia się w znakach sakramentalnych ofiara Krzyża. Ołtarz jest także stołem Pańskim, do którego jest zaproszony Lud Boży. W niektórych liturgiach wschodnich ołtarz jest także symbolem grobu (Chrystus naprawdę umarł i zmartwychwstał)” (KKK 1182). Wypada jednak zaznaczyć, że stół Pana – *mensa Domini* – nie tyle oznacza stół ofiary, co stół dziękczynienia, czyli wdzięcznego włączenia się pod postacią chleba i wina w ofiarę Chrystusa²³ Do takiego wniosku skłania tekst św. Pawła: „Kielich błogosławieństwa, który błogosławimy, czyż nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? Chleb, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Chrystusa?” (1 Kor 10, 16-17).

Wyjątkowa godność ołtarza wypływa stąd, że jest stołem ofiary i uczy paschalnej; że na nim uobecnia się w sposób mistyczny ofiara Krzyża aż do powtórnego przyjścia Chrystusa; że wokół niego gromadzi się Kościół, by składać ofiarę oraz przyjmować Ciało i Krew Chrystusa; on jest ośrodkiem dziękczynienia składanego Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym. Doceniając jego znaczenie, wymowę i sens, pisarze chrześcijańscy głosili wprost, że „ołtarz jest Chrystusem”²⁴

Chrześcijanie uczestniczący w liturgii mają jeszcze głębszą świadomość, wypływającą z prawdy o mistycznym Ciele Chrystusa, wskazując, że oni jako członkowie tego Ciała sami są duchowymi ołtarzami²⁵ Uzasadniając tę prawdę, obrzęd poświęcenia ołtarza przytacza następujące wypowiedzi Ojców Kościoła: „Święty Ignacy Antiocheński bardzo wyraźnie prosi Rzymian: «Jedynie na to mi pozwólcie – bym mógł ofiarować się Bogu, dopóki ołtarz jest gotowy». Święty Polikarp, napominając wdowy, by żyły pobożnie, nazywa je «ołtarzem Boga». [...] Święty Grzegorz Wielki poucza: «Czym jest ołtarz Boży, jeśli nie duchem dobrze żyjących? [...] Słusznie więc serce sprawiedliwych zwie się ołtarzem Boga»”²⁶

²³ Por. B. N a d o l s k i. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*. Poznań 1989 s. 149.

²⁴ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 4. Instrukcja *Eucharisticum mysterium* podaje następujące uzasadnienie: „W każdej wspólnotcie ołtarza przez święte posługiwanie Biskupa, ewentualnie kapłana, który występuje w imieniu Biskupa, ujawnia się znak (symbol) owej miłości i «jedności mistycznego Ciała, bez której nie może być zbawienia»” (EM 7). Wypowiedzi na temat godności ołtarza zob. R o s i e r S i e d l e c k a. *Teologiczna myśl i funkcja poszczególnych elementów wnętrza sakralnego* s. 95

²⁵ Por. N a d o l s k i. *Liturgika* s. 149.

²⁶ *Obrzędy poświęcenia ołtarza* nr 2.

Historyczny rozwój zewnętrznych form ołtarza nie jest przedmiotem niniejszej prezentacji. Trzeba jednak zaznaczyć, że ołtarz stał się w chrześcijaństwie „najbardziej wymownym znakiem pośrednictwa Chrystusa”, a po Vaticanum II przybiera coraz bardziej formę stołu, ukazując wyraźne rozróżnienie między ołtarzem – stołem a retabulum – nadstawą – tryptykiem. „Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara krzyża, jest także stołem Pańskim [...] Ołtarz jest także ośrodkiem dziękczynienia, które się spełnia przez sprawowanie Eucharystii” – czytamy we *Wprowadzeniu Ogólnym do Mszału Rzymskiego* (nr 259)²⁷ Jest on miejscem ofiary Nowego Testamentu i stołem uczyty zaproszonych przez Chrystusa – *mensa Domini*.

Rozróżniamy ołtarze stałe i ołtarze przenośne. Jako ołtarz stały określany jest taki, który jest na stałe złączony z posadzką i nie da się doraźnie przesuwać. Natomiast Konferencja Biskupów decyduje, z jakiego materiału ma on być wykonany: nie musi to być wyłącznie kamień, ale każdy inny, wartościowy, trwały i odpowiednio obrobiony materiał (por. MRIG 263). Wydaje się, że stosowane w Polsce powszechnie lastriko należy uznać za materiał nieodpowiedni do budowy ołtarzy. Również do połączenia mensy z posadzką może być użyty inny niż kamień materiał, ale odpowiedni i trwały. Episkopat Polski nie wypowiedział się do tej pory w tej kwestii i nadal stosuje się kamień naturalny jako materiał na budowę ołtarza stałego, co jednak nie wyklucza innych rozwiązań materiałowych²⁸ Ołtarz główny jest zazwyczaj ołtarzem stałym, ponieważ – jak zaleca *Mszał Rzymski* – „w kościele powinien być zwykle ołtarz stały i poświęcony, nie przylegający do ściany, aby

²⁷ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* podaje: „Chrystus Pan, ustanawiając pod postacią uczyty ofiarniczej pamiątkę ofiary, którą miał złożyć Ojcu na ołtarzu krzyża, uświęcił stół ofiarny, przy którym mieli gromadzić się wierni, by uczcić Jego Paschę. Ołtarz jest więc stołem ofiary i uczyty, na którym kapłan, przedstawiający Chrystusa Pana, dokonuje tego samego, co Chrystus uczynił i uczniom swoim przekazał, aby czynili na Jego Pamiątkę” (nr 3). Por. R o s i e r S i e d l e c k a. *Teologiczna myśl* s. 96-98.

²⁸ Por. P i e ń k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 125; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 19; R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 226. Złagodzeniu ulegają dotychczasowe ściśle przepisy domagające się, aby mensa wraz z podstawą stanowiły jedną, nienaruszalną całość. Por. N o w o w i e j s k i. *Ceremoniał parafialny* s. 62-64; Z i e l i ń s k i. *Sztuka sakralna* s. 85-88. „Wszystkie inne elementy ołtarza, jak jego fundament (posadzka), podstawa lub kolumny, ukazują się odtąd jako przypadłościowe” (P. H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła*. W: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. 3. Lublin 1986 s. 402 por. s. 404); E. S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego*. T. 4. Warszawa 1986 s. 252; T. P a w l u k. *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. 2. Olsztyn 1986 s. 470; D y l. *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne* s. 69.

łatwo była można obchodzić go dokoła i odprawiać przy nim w stronę ludu” (MRIG 262)²⁹ Położenie ołtarza w stosunku do tabernakulum i różne jego rozwiązania omawia w swojej publikacji H. Nadrowski³⁰

5. Relikwie

Wypada wspomnieć, że zachowuje się zwyczaj umieszczania w ołtarzu relikwii świętych, jednak niekoniecznie męczenników. Dotyczy to zarówno ołtarzy stałych, jak i przenośnych. Same relikwie mają być odpowiedniej wielkości, czyli obrazować część ciała ludzkiego, a „szkatuły z relikwiami nie należy umieszczać ani nad ołtarzem, ani na mensie ołtarza, lecz pod mensą”³¹ Warto przypomnieć w tym miejscu zasadę, że „ciała Męczenników nie dodają chwały ołtarzowi, lecz raczej ołtarz podkreśla godność grobu Męczenników”³² Tak więc zarówno wielkość relikwii, jak i miejsce ich umieszczenia wymagają ponownego przemyślenia. Być może należałoby tu sugerować przeszklony „grób” w kamiennej części podstawy ołtarza.

Brak nam w pełni wypracowanych wzorców, niemniej jednak pewną wskazówkę dla rozwiązań lokalnych może stanowić ołtarz w kościele „Ecce Homo” w Krakowie na Prądniku Czerwonym, gdzie metalowa trumna z relikwiami św. Brata Alberta została wkomponowana w podstawę ołtarza, czy też umieszczenie ozdobnych relikwiarzy za płytą szklaną w dolnej części podstawy mensy, jak to jest w kaplicy Najświętszego Sakramentu w bazylice św. Piusa X w Lourdes. Takie umiejscowienie relikwii *Obrzęd poświęcenia ołtarza* uzasadnia następująco: „Dla uczczenia ciał Męczenników oraz innych świętych, jak i dla zaznaczenia prawdy, że ofiara członków wywodzi swój początek z ofiary Głowy, wypada nad ich grobami wznosić ołtarze albo składać relikwie pod ołtarzami tak, by «zwycięskie ofiary znalazły się w tym miejscu, gdzie Chrystus jest ofiarą. Lecz On, za wszystkich cierpiął, na ołtarzu, oni pod ołtarzem, gdyż Jego męką zostali odkupieni»” (nr 5).

²⁹ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 8; *Caeremoniale* nr 918; H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 404; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* s. 251; C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 289.

³⁰ N a d r o w s k i. *Kościoty naszych czasów* s. 176-179.

³¹ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 11 c; *Caeremoniale* nr 900. Por. H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 404; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* s. 252-253; P a w l u k. *Prawo kanoniczne* s. 471; D y l. *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne* s. 70-71.

³² *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 5, 31.

Wspomniany wyżej dokument podaje, że relikwii świętych nie powinno umieszczać się na mensie ołtarza.

6. Wielość ołtarzy

Ołtarzem przenośnym jest taki, który można swobodnie przesuwać czy przenosić. Wykonany może być z jakiegokolwiek materiału szlachetnego, trwałego i odpowiedniego do użytku liturgicznego (por. MRIG 264). Należy dodać, że w nowo budowanych kościołach ma znajdować się „jeden tylko ołtarz, aby na wspólnym zgromadzeniu wiernych jeden ołtarz oznaczał jednego Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa oraz jedną Eucharystię Kościoła”³³

Drugi natomiast ołtarz stawia się w kaplicy Najświętszego Sakramentu, która jest oddzielona od nawy głównej i w razie potrzeby można w niej odprawiać Mszę świętą dla małej liczby wiernych. Z powyższych danych wynika wyjątkowa rola ołtarza głównego jako jedyne miejsce Najświętszej Ofiary, centrum zgromadzenia liturgicznego, ku któremu wszystko prowadzi. Obrazuje to obrzęd chrztu dzieci ze wspólną procesją do ołtarza, przy którym odprawia się Mszę świętą lub przynajmniej odmawia Modlitwę Pańską.

Ołtarzowi oddaje się należny szacunek przez ukłon, okadzenie i ucałowanie mensy na początek i na zakończenie Zgromadzenia Eucharystycznego³⁴ Kształt zewnętrzny ołtarza, jego rzeźba (bryła), to artystyczna wypowiedź plastyka projektującego wewnątrz kościoła³⁵ Należy jednak pamiętać o charakterze duszpasterskim, dlatego nie wolno rezygnować z jego przeznaczenia funkcyjnego i raczej przedstawiać stół ofiary i uczyty niż sarkofag świętego

³³ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 7. W Motu proprio *Peculiare ius* Pawła VI z 1966 r. czytamy, że w bazylikach ołtarz ma być „w miejscu widocznym i centralnym, w ten mianowicie sposób, by zgodnie z życzeniem Powszechnego Soboru Watykańskiego II ołtarz był rzeczywiście centrum, ku któremu zwraca się spontanicznie uwaga całego zgromadzenia wiernych” (cyt. za: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*. Opr. E. Sztáfrowski. T. 2. Z. 2. Warszawa 1970 s. 248). Por. Caeremoniale nr 48; H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 404; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* s. 252; D y l. *Posoborowe przepisy* s. 71.

³⁴ Por. MRIG 27, 51, 85, 106, 125, 163, 208; Caeremoniale 86, 130, 131, 149, 178, 204.

³⁵ Por. *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 6. Szereg praktycznych wskazówek podaje W. Pieńkowski. Pisze m.in.: „Z przodu odległość od krawędzi najwyższego stopnia ołtarza powinna wynosić 1-1,5 m. Wysokość ołtarza od posadzki prezbiterium do górnego poziomu mensy najlepsza 95-97 cm [...]. Szerokość i długość mensy uzależniona jest od wielkości wnętrza kościelnego: w kościołach dużych – od 1 m szerokości i 3 m długości, w kościołach mniejszych – od 70 cm szerokości i 1,5 m długości, przy założeniu, że mensa jest w rzucie prostokątna, ponieważ może być w innym rzucie, np. owalna, kwadratowa itp.” (P i e ń k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 124). Por. C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 291.

(np. ołtarze barokowe jak trumny), a wszelkie naśladownictwo wydaje się tutaj wysoce nieodpowiednie.

7. Wyposażenie ołtarza

Wyposażenie ołtarza stanowi krzyż, obrus i świeczniki, a także kredencja; trzeba także wspomnieć o obrazach świętych.

A. Krzyż

Wyjątkową rolę spełnia krzyż – znak Golgoty, wyraz męki Pana Jezusa. Wieczernik i Golgota, krzyż i ołtarz stanowią znak jedynej ofiary teraz uobecnianej dla naszego zbawienia. Może on znajdować się na ołtarzu lub obok niego, byleby był łatwo dostrzegalny przez zgromadzenie liturgiczne³⁶ Godne podkreślenia jest zniesienie odrębnego krzyża arcybiskupiego niesionego podczas procesji, a stosowanie jednego tylko krzyża „celem podniesienia większej jego godności i należnej czci. [...] Jest rzeczą wskazaną, by krzyż niesiony w czasie procesji umieścić później przy ołtarzu tak, by służył jako krzyż ołtarzowy” – czytamy w instrukcji *Pontificalis ritus*³⁷ Zasada ta została powtórzona w nowym Mszału: „Krzyż, jeśli go niesiono w procesji, umieszcza się przy ołtarzu lub w innym odpowiednim miejscu” (MRIG 84), a obecnie znalazła wyraz w postulacie Episkopatu Polski, by tzw. krzyż rezyrekcyjny był równocześnie krzyżem procesyjnym (por. polskie wydanie Mszału). Praktyka parafialna dostarcza w tym względzie wiele negatywnych przykładów, jeśli więc w pobliżu ołtarza znajduje się na stałe umieszczony krzyż, to dla krzyża procesyjnego należy przewidzieć „inne odpowiednie miejsce” W dawnych kościołach były specjalnie do tego przeznaczone oszklone futerały na bocznych ścianach. Umieszczanie na mensie ołtarza kwiatów nie wydaje się właściwą praktyką i raczej należy jej unikać. Podobnie niewskazane jest ustawianie dużych bukietów (ikeban), zasłaniających nie tylko ołtarz, ale także czynności celebransy. Zrewidowania wymaga także forma pulpitu i mikrofonów, tak by nie zasłaniały świętych czynności. Rubryki odnowionych obrzędów poświęcenia ołtarza podają, że „nie powinno się również umieszczać na mensie ołtarza relikwii świętych, gdy się je wystawia dla uczczenia

³⁶ Por. Rosier Siedlecka. *Posoborowa architektura* s. 231; Miazek. *Wymagania liturgiczne* s. 19; Cynka. *Przepisy Kościoła* s. 20; Rosier Siedlecka a. *Teologiczna myśl* s. 126-132.

³⁷ Por. MRIG 79, 82b, 143; *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 27.

przez wiernych”³⁸ Należy pamiętać, że wszelkie „zagrącanie” ołtarza i jego najbliższego otoczenia stoi w sprzeczności z czytelnością znaków, poczuciem estetyki i duchem odnowy liturgicznej, która wymaga szlachetnego piękna, a nie przepychu (por. KL 122), dlatego „do momentu rozpoczęcia liturgii Eucharystii na ołtarzu nie ma nic”³⁹

B. Obrusy

Obrus może być tylko jeden, stąd nie wydaje się konieczne stosowanie *chrismale* jako pierwszego przykrycia ołtarza, chyba że względy estetyczne tego wymagają, ale w tym wypadku może być użyty inny obrus ochraniający. Kształt, ornamenty i rozmiar obrusu będą uzależnione od bryły ołtarza (por. MRIG 268). W każdym razie nadmiar haftów nie może odwracać uwagi od jego przeznaczenia jako nakrycia, a nie dekoracji⁴⁰ Opinia, że obrus powinien zwisać do ziemi po obu bokach, nie znajduje potwierdzenia w dokumentach Kościoła⁴¹ Trzeba w tym miejscu dodać, że do sprawowania Mszy świętej zawsze należy rozłożyć korporał (por. MRIG 49, 100, 260).

C. Świeczniki

Świeczniki podkreślają uroczysty charakter nabożeństwa, są wyrazem szacunku. Może się palić 2, 4 lub 6 świec, a gdy celebruje biskup ordynariusz – 7 (por. MRIG 79). Świece mogą znajdować się na ołtarzu lub w jego pobliżu, tak jednak, by stanowiło to całość, a równocześnie nie było przeszkodą dla wiernych (por. MRIG 269). Postulat, „by odpowiednio wkomponować je we wnętrze”, jest nie tylko wymogiem plastycznym, ale ma służyć podkreśleniu sacrum i kształtować poczucie estetyczne wiernych⁴²

³⁸ *Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 10.

³⁹ R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 227; D y l. *Posoborowe przepisy* s. 85.

⁴⁰ Por. tamże s. 231. „Nakrycie ołtarza wskazuje, że ołtarz chrześcijański jest miejscem ofiary eucharystycznej oraz Stołem Pańskim. [...] Dlatego ołtarz jako stół uczy ofiarnej odpowiednio się przygotowuje i uroczyście przyozdabia” (*Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 22 c).

⁴¹ Powoływanie się w tym względzie na *Liturgikę* ks. J. W. Kowalskiego czy publikację Danilewicza z okresu przedsoborowego należy uznać za niewłaściwe. Por. Z. S r o k a. *Wypożyczenie i wystrój prezbiterium w nowych kościołach dekanatu leżajskiego w świetle odnowy liturgicznej*. Lublin 2000. Mps w Bibliotece KUL.

⁴² Por. M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 19. Nowe księgi podają uzasadnienie teologiczne światła: „Oświetlenie ołtarza przypomina, że Chrystus jest «światłem na oświecenie pogan», którego blaskiem jaśnieje Kościół, a dzięki niemu cała rodzina ludzka” (*Obrzęd poświęcenia ołtarza* nr 22 c); por. D y l. *Posoborowe przepisy* s. 86.

Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego podaje, że „na ołtarzu lub obok niego stawia się przynajmniej dwa świeczniki z zapalonymi świecami” (nr 79), co wskazuje na niewłaściwy obyczaj zastępowania świec naturalnych sztucznymi kiercami z wkładem olejowym. Podobnie spotyka się też sztuczne paschały w użyciu liturgicznym. Powyższe praktyki, choć częste i łatwe w użyciu, przyczyniają się do zacierania wymowy znaku liturgicznego, co szczególnie fałszywie brzmi, gdy w Wigilię Paschalną śpiewa się w *Exsultet*: „W tę noc pełną łaski, przyjmij, Ojczye święty, wieczorną ofiarę uwielbienia, którą Ci składa Kościół święty, uroczyście ofiarując przez ręce swoich sług tę świecę, owoc pracy pszczelego roju. Znamy już wymowę tej woskowej kolumny, którą na chwałę Boga zapalił jasny płomień”, czy też w dalszej części, że ta woskowa kolumna „żywi się strugami wosku, który dla utworzenia tej cennej pochodni wydała pracowita pszczoła” Na końcu zaś śpiewa się: „Prosimy Cię przeto, Panie, niech ta świeca poświęcona na chwałę Twojego imienia nieustannie płonie, aby rozproszyć mrok tej nocy”⁴³

Negatywnie ocenił tę praktykę Episkopat USA, który w wydanym w tej sprawie dokumencie wprost stwierdził, że „do produkcji świec ołtarzowych nie wolno używać innego materiału niż wosk i dlatego nie pozwala się na stosowanie innych materiałów palnych w liturgii”⁴⁴ Biskupi Anglii i Walii napisali jednoznacznie, że „poprzez fakt spalania się i dawania światła świece są znakiem Chrystusa – Światłości świata – który umarł dla naszego zbawienia. [...] Problem może wydawać się trywialny, ale chodzi tu o całe zagadnienie autentyczności i doskonałości liturgii oraz właściwego używania znaków i symboli. Wszak do natury rzeczywistości liturgicznej należy to, że ma ona charakter znaku, a źródłem tego jest samo misterium Wcielenia. Stosowanie sztucznych znaków jest całkowicie sprzeczne z ideą dobrej liturgii”⁴⁵

⁴³ *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*. Poznań 1986 s. 160-161.

⁴⁴ Dokument ten stwierdza wyraźnie że „z racji swej istoty nie powinny być używane w liturgii imitacje świec – jak na przykład «wieczne» paschały – ani też elektryczne żarówki. Podobnie, ze względu na autentyczność i symbolikę, jest rzeczą niewłaściwą używanie w celach kultowych małych lampek elektrycznych na znak czuwania” (*Do sprawowania Mszy świętej i innych obrzędów liturgicznych powinny być używane świece woskowe – wyjaśnienie Komisji Liturgicznej Konferencji Biskupów Katolickich USA*. „Anamnesis” 4:1997/98 nr 3 s. 103-104).

⁴⁵ *Przywrócić świece!* „Anamnesis” 3:1996/97 nr 10 s. 106-107. W dokumencie tym czytamy też: „Imitacje te mają charakter Nieliturgiczny i nie posiadają aprobaty kościelnej. Paschały wytwarzane w którykolwiek z opisanych wyżej sposobów są wyraźnie zakazane i nie wolno ich używać w liturgii. Paschał powinien być w całości wykonany z wosku i powinien płonąć żywym ogniem”

D. Kredencja

Wypada przypomnieć o odpowiedniej i godnej kredencji, na której przygotowuje się kielich nakryty welonem, białym lub koloru dnia, pateny, hostie, korporał, puszki, wino, wodę i mszał (nie ma zaś potrzeby używania bursy na korporał). Kredencja powinna być odpowiednio duża, estetyczna i funkcjonalnie umieszczona, gdyż na niej można też dokonać puryfikacji naczyń świętych. Ma być tak umieszczona, by nie przeszkadzała i nie rozpraszała, a równocześnie była odpowiednio blisko (por. MRIG 80 c, 120, 229). Choć przepisy nie precyzują jej miejsca, to najbardziej poręczne wydaje się umieszczenie jej po prawej stronie odprawiającego. Natomiast montowanie balustrady nie wydaje się konieczne według nowych przepisów liturgicznych, ale dla osób starszych, przyzwyczajonych do klęknięcia podczas Komunii świętej, może się to okazać pożyteczne.

E. Figury i obrazy świętych

Nowe przepisy liturgiczne podają wyraźnie, że „w nowych kościołach nie należy umieszczać nad ołtarzem ani figur, ani obrazów świętych”⁴⁶ Podobnie w innych częściach kościoła należy tego unikać i nie umieszczać wielu obrazów świętych. Najlepszą formą kultu chrześcijańskiego jest nie obraz, ale realizacja Ewangelii i naśladowanie postawy danego świętego, gdyż czciciel ma być żywym przykładem prawdziwego życia chrześcijańskiego (por. MRIG 278).

*

Powyższe uwagi pozwalają zauważyć pewne przeakcentowanie roli ołtarza i tabernakulum, co jest równocześnie deprecjonowaniem pozasakramentalnej obecności Chrystusa Pana w słowie Bożym, zgromadzeniu wiernych czy osobie kapłana. Rozmieszczenie poszczególnych sfer sprawowania liturgii z zachowaniem właściwych proporcji i akcentów jest równocześnie ukazaniem hierarchicznej i uporządkowanej struktury celebracji, która tworzy wspólnotę ludzi wierzących dla budowania wszystkich w Chrystusie.

Nowe obrzędy nie wspominają już o znaczeniu czterech rogów ołtarza małymi krzyżykami, a jedynie o namaszczeniu ołtarza na środku i czterech ro-

⁴⁶ *Obrzęd poświęceń ołtarza* nr 10. Por. N a d r o w s k i. *Kościół naszych czasów* s. 168-169.

gach, dlatego nie ma już potrzeby czynienia tego na przyszłość. Pozostają natomiast krzyże symetrycznie rozmieszczone na ścianach kościoła, których może być cztery lub dwanaście⁴⁷ Są one namalowane na ścianach lub wyryte w kamieniu; biskup namaszcza je w obrzędzie dedykacji kościoła. Przed nimi umieszcza się lichtarze przyścienne ze świecami, czyli tzw. zacheuski⁴⁸

III. PRZECHOWYWANIE NAJŚWIĘTSZEGO SAKRAMENTU

Odrębnym zagadnieniem jest miejsce przechowywania Najświętszego Sakramentu. Zasadniczym i pierwotnym celem jego przechowywania jest udzielanie Wiatyku, czyli Komunii świętej umierającym, a drugorzędnymi celami są Komunia święta poza Mszą świętą i adoracja⁴⁹ *Katechizm Kościoła Katolickiego* przypomina o tym w następujących słowach „Tabernakulum powinno być umieszczone «w kościele [...] w najbardziej godnym miejscu, z największą czcią». Godna forma, właściwe umieszczenie i zabezpieczenie tabernakulum powinny sprzyjać adoracji Pana rzeczywiście obecnego w Najświętszym Sakramencie ołtarza” (KKK 1183). Omawiając miejsce przechowywania Eucharystii, zwraca się uwagę, że powinno to być tylko jedno miejsce, najlepiej osobna kaplica, jako najbardziej korzystne rozwiązanie nie tylko w kościołach zabytkowych, katedrach czy kościołach zakonnych (np. Arcyopactwo w Tyńcu). Miejscem tym może być również część kościoła, ale zawsze ma się wyróżniać od innych, być dobrze widoczne, przyozdobione i odpowiednie do modlitwy (por. KPK kan. 938 § 1)⁵⁰ Samo tabernakulum,

⁴⁷ Por. *Obrzęd poświęcenia kościoła* nr 63.

⁴⁸ Por. *Z i e l i ń s k i. Sztuka sakralna* s. 113.

⁴⁹ Por. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą świętą*. Katowice 1985 nr 5; *H e m p e r e k. Uświęcające zadania Kościoła* s. 136.

⁵⁰ „Commendatur ut tabernaculum, iuxta perantiquam traditionem in ecclesiis cathedralibus servatam, ponatur in sacello a centrali aula seiuncto” (Caeremoniale nr 49). Por. *H e m p e r e k. Uświęcające zadania Kościoła* s. 137; *S z t a f r o w s k i. Podręcznik prawa kanonicznego* t. 3 s. 218-219; *S n e l a. Przestrzeń kościelna* s. 213-214. M. E. Rosier-Siedlecka (*Posoborowa architektura* s. 248-259) podaje również plany zrealizowanych rozwiązań w nowym budownictwie sakralnym. Tabernakulum może znajdować się na ścianie prezbiterium na jego osi lub nieco z boku albo w prezbiterium na tzw. słupie eucharystycznym – w tych przypadkach należy przewidzieć małą mense; w specjalnej kaplicy, z boku lub w ścianie, a nawet „na ołtarzu bocznym lub nawet poza ołtarzem w odpowiednio godnej części ołtarza” (*M i a z e k. Wymagania liturgiczne* s. 22). Dla podkreślenia ważności tego miejsca można wykorzystać światło naturalne lub sztuczne. Por. *P i e ń k o w s k i. Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 125; „Tabernakulum powinno być ustawione w małej mense, lub umieszczone w ścia-

gdy chodzi o materiał z jakiego jest wykonane, ma być trwałe, ognioodporne i nieprzezroczyste; gdy chodzi o bezpieczeństwo i ochronę przed profanacją, ma być trwale umocowane i dobrze zamknięte, dlatego wolno nawet przenieść Najświętszy Sakrament na noc do innego, bardziej stosownego i chronionego miejsca. Ostrożność ta dotyczy również kluczyka od tabernakulum. Kodeks Prawa Kanonicznego podaje: „Kto ma opiekę nad kościołem lub kaplicą, powinien zadbać o to, by klucz od tabernakulum, w którym przechowuje się Najświętszą Eucharystię, był najstaranniej strzeżony” (KPK kan. 938 § 5)⁵¹

Wieczna lampka, znak czci dla obecności Pana, ma się stale palić. Księga *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej poza Mszą świętą* podaje, że ma być podsycana olejem lub woskiem, natomiast Kodeks Prawa Kanonicznego stwierdza ogólnie, że jest to „specjalna lampa” (KPK kan. 940). Konferencja Episkopatu zezwoliła na stosowanie światła elektrycznego w wiecznej lampce, z czego nie wynika, że należy rezygnować ze światła naturalnego tam, gdzie jest to możliwe do utrzymania⁵²

Znakiem obecności Pana Jezusa w Najświętszym Sakramencie jest też konopeum, czyli ozdobna osłona okrywająca tabernakulum. Nie jest ono konieczne w przypadku, gdy na tabernakulum znajdują się symbole eucharystyczne przedstawiające kielich lub kłosa zboża i winogrona itp.⁵³

Na ołtarzu przechowywania Eucharystii lub w jego pobliżu powinny być umieszczone świece, które zapala się m.in. na czas udzielania Komunii świętej poza Mszą świętą, korporał do rozłożenia pod puszkę z komunikantami, patena komunijna, a także naczynie z wodą (lawaterz) do obmycia palców i mały ręcznik do ich wytarcia⁵⁴

nie tuż nad mensą, na wysokości 1,1-1,3 m nad posadzką. Mała mensa musi być takiej wielkości, aby po otwarciu tabernakulum można było swobodnie pomieścić na niej co najmniej 2 puszki z komunikantami w środku” (C y n k a. *Przepisy Kościoła* s. 294). Por. N a d r o w s k i. *Kościół naszych czasów* s. 170-174.

⁵¹ Por. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej* nr 10; H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 138; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* t. 3 s. 219; R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 254; D y l. *Posoborowe prawodawstwo* s. 79-82; S r o k a. *Wyposażenie i wystrój prezbiterium* s. 39.

⁵² Por. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej* nr 12; H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 138; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* t. 3 s. 219-220; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 23. Konferencja Biskupów USA przypominała, że „lampy oliwne mogą być używane jedynie «w przypadku lampki wiecznej»” (*Do sprawowania Mszy świętej* s. 104).

⁵³ *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej* nr 7; por. H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 138; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 23.

⁵⁴ Por. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej* nr 36, 50.

Ustalenia Episkopatu Polski w omawianej kwestii nie są zbyt precyzyjne, gdyż *Wskazania duszpasterskie o nabożeństwach* z 1972 r. podawały: „Tabernakulum ma być umieszczone w prezbiterium w środkowym miejscu świątyni. Umieszczenie tabernakulum poza ołtarzem jest wykluczane” (nr 2). Natomiast *Normy postępowania w sprawie sztuki kościelnej* z 1973 r. postulują „właściwe umieszczenie i dobre wyeksponowanie tabernakulum, które powinno znajdować się na osi i powyżej ołtarza” (§ 20 p. 3). Stanowi to wymóg przy budowie nowych świątyni. Powyższe wskazania sugerują umieszczenie tabernakulum raczej w prezbiterium na osi kościoła lub na osi odrębnej kaplicy. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, co już cytowaliśmy, nie jest tak rygorystyczny: „Tabernakulum powinno być umieszczone «w kościele [...] w najbardziej godnym miejscu, z największą czcią». Godna forma, właściwe umieszczenie i zabezpieczenie tabernakulum, powinny sprzyjać adoracji Pana, rzeczywiście obecnego w Najświętszym Sakramencie Ołtarza” (KKK 1183). Trzeba też pamiętać, że „ołtarz jest związany z czynnościami liturgicznymi, zaś tabernakulum – jest miejscem adoracji”, jak pisze K. Schlemmer⁵⁵

IV NAWA KOŚCIOŁA I ZAKRYSTIA

Wejście do kościoła poprzedzone jest przedsionkiem, czyli kruchtą. Wyposaża się je tradycyjnie w otwarte kropielnice z wodą święconą, w krzyż lub inny emblemat religijny, gabloty z informacjami o dziejach kościoła i parafii oraz aktualnościami życia religijnego. Pomiędzy kruchtą a nawą zawiesza się na zimę kotarę, zabezpieczająca przed zbytnią utratą ciepła, a ozdobna krata lub oszklone drzwi mają chronić i stanowić zabezpieczenie przed ewentualną profanacją lub kradzieżą oraz umożliwić prywatną modlitwę wiernych, kiedy w kościele nie odprawia się nabożeństwo. Ułatwia to umieszczony tam zazwyczaj klęcznik⁵⁶

1. Nawa kościoła

Nawa stanowi najobszerniejszą część kościoła i przeznaczona jest dla wiernych, a kształt jej ulega w ostatnich czasach modyfikacjom – z dotychczasowej prostokątnej na bardziej funkcjonalne rozwiązanie o układzie kwa-

⁵⁵ Cyt. za: N a d r o w s k i. *Kościoty naszych czasów* s. 171.

⁵⁶ Por. P i e ń k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 129. Autor porusza tu zagadnienie wejścia i wyjścia z kościoła.

dratowym, półkolistym czy amfiteatralnym. Współczesne budownictwo sakralne preferuje nawy niewielkie z funkcjonalnymi przejściami dla wiernych i wygodnymi miejscami do siedzenia. Często są to ławki z oparciem i podpórką do klęczenia tak, aby łatwo można było zająć postawę stojącą, klęczącą lub siedzącą⁵⁷. Wymogiem współczesnym jest też ogrzewanie kościoła, jednak jego sposób i użytkowanie wymagają osobnego opracowania, a współczesne propozycje sugerują wiele interesujących rozwiązań.

Pozostałością minionych czasów jest wielość ołtarzy bocznych. Jako spuścizna kulturalna są one często cennymi zabytkami na skalę ogólnonarodową. Trudno też w nowych budowlach pominąć całkowicie osobne miejsca szczególnego kultu Najświętszej Maryi Panny czy świętych Patronów, ale nie muszą to być odrębne ołtarze, należy szukać innych rozwiązań. Dobrze będzie przewidzieć tam odpowiednie miejsce na świece, kwiaty, teksty modlitw i klęczniki do prywatnej modlitwy.

2. Zakrystia

Integralną częścią budynku sakralnego jest również zakrystia, która powinna być tak usytuowana, aby można było odbyć uroczystą procesję wejścia. Dobrym rozwiązaniem jest wydzielenie zakrystii dla duchownych i ministrantów oraz małej kancelarii dla interesantów. W każdej głównej zakrystii znajduje się kredencja służąca do przygotowania szat liturgicznych oraz odpowiednie szafy do ich właściwego przechowywania. Prócz tego odrębne szafy do przechowywania ksiąg liturgicznych i bielizny liturgicznej, a także odrębna szafa pancerna na argenteria⁵⁸.

Podobne wyposażenie powinna mieć zakrystia służby liturgicznej. Należy także zwrócić uwagę na właściwe rozmieszczenie tablicy świetlnej, wzmacnia-

⁵⁷ Por. M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 18. Ławki mają przede wszystkim charakter funkcjonalny, a nie dekoracyjny. „Wysokość ławek od posadzki do góry oparcia nie powinna być większa jak 70-80 cm, deska do siedzenia szerokości 35 cm na wysokości 42 cm; cały segment nie powinien przekraczać 90 cm. Są to wymiary orientacyjne. [...] szerokość przejścia między rzędami ławek [...] dla przejścia procesji będzie potrzeba około 3 m, a w większych kościołach 4 m” (P i e ń k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 128-129); Z i e l i ń s k i. *Sztuka sakralna* s. 115-118. Dobrze byłoby przewidzieć wygodne „wejście-podjazd” dla inwalidów i ludzi niepełnosprawnych, a w nawie kościoła osobne dla nich miejsce; podobnie też dla matek z małymi dziećmi. Współczesne rozwiązania na Zachodzie przewidują takie pomieszczenia.

⁵⁸ Por. Caeremoniale nr 53; M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 25; zob. też Z i e l i ń s k i. *Sztuka sakralna* s. 118-123. Warto też zapoznać się z publikacją: J. S. P a s i e r b. *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*. Warszawa 1971.

cza radiofonicznego oraz odpowiedniego zaplecza (magazynu) do przechowywania narzędzi i zbytecznych sprzętów. Powyższe uwagi mają raczej charakter duszpasterski niż liturgiczny, stąd ich szczegółowe rozwiązanie będzie związane z ogólnymi założeniami budynku sakralnego.

V MIEJSCE CHRZTU

Polska edycja księgi *Obrzędy chrztu dzieci* przypomina ogólne wymagania odnoszące się do chrzcielnicy. Podaje, że ma jaśnieć pięknem i czystością. Może znajdować się w wolno stojącej kaplicy chrzcielnej, w odrębnej kaplicy kościoła lub w samym kościele, ale poniżej ołtarza. Zawsze jednak ma być tak usytuowana, aby wierni widzieli sprawowane obrzędy i mogli w nich brać udział⁵⁹ Instrukcja Świętej Kongregacji Obrzędów *Inter Oecumenici* z 1964 r. podaje, że „przy wznoszeniu i zdobieniu chrzcielnicy należy zabiegać o to, aby jasno uwidaczniała się godność sakramentu chrztu świętego, a miejsce nadawało się do wspólnych nabożeństw” (nr 99).

Forma zewnętrzna chrzcielnicy pozostawiona jest do rozwiązania artystycznego projektantowi wnętrza, ale zawsze powinna ona wskazywać na obmycie. To samo dotyczy materiału, z jakiego ma być wykonana. Dekoracja plastyczna powinna nawiązywać tematyką do misterium chrztu. *Katechizm Kościoła Katolickiego* przypomina nie tylko o konieczności chrzcielnicy w kościele, ale także o zawartym przymierzu: „Chrzest zapoczątkowuje zgromadzenie Ludu Bożego, dlatego świątynia powinna posiadać miejsce do celebracji chrztu (chrzcielnica) oraz sprzyjać pamięci o obietnicach chrzcielnych (woda święcona)” (KKK 1185).

Wprawdzie w chrzcielnicy należy przechowywać wodę do chrztu w okresie Wielkanocy, to jednak powinno się dążyć do tego, żeby chrzcielnica była miejscem obmycia chrzcielnego i dlatego, jeśli posiada ona taki kształt, że wypływa z niej woda, błogosławi się płynący strumień. Obok źródła chrzciel-

⁵⁹ Por. *Obrzędy chrztu dzieci*. *Wstęp ogólny* nr 25; *Caeremoniale* nr 995; *S n e l a*. *Prze-strzeń kościelna* s. 215-216; *M i a z e k*. *Wymagania liturgiczne* s. 23. Sugestię W. Pieńkowskiego i M. Cynki, by w wydzielonej kaplicy znajdował się ołtarz do celebracji mszalnej, należy uznać za niezgodny z przepisami liturgicznymi (zob. *P i e ń k o w s k i*. *Elementy funkcjonalne* s. 126; *C y n k a*. *Przepisy Kościoła* s. 295), gdyż chrzest jako sakrament inicjacji chrześcijańskiej prowadzi do Najświętszej Ofiary, a ta sprawowana jest w kościele przy ołtarzu – sercu kościoła. Por. *D y l*. *Posoborowe prawodawstwo* s. 82-83; *R o s i e r*. *S i e d l e c k a*. *Teologiczna myśl* s. 114-122; *N a d r o w s k i*. *Kościoty naszych czasów* s. 180-183.

nego należy umieścić paschał, który ma płonąć podczas obrzędu, aby od niego ojciec naturalny dziecka lub chrzestny mógł zapalić świecę swego dziecka. Tam również należy przechowywać w godnym miejscu, w odrębnej szafce, czyste naczynia do chrztu⁶⁰. Sama kaplica chrzcielna powinna być tak duża, aby można było w niej sprawować obrzędy chrztu Wigilii Paschalnej⁶¹, a chrzcielnica tak usytuowana, aby można było nad nią udzielać chrztu. Chodzi o to, aby była ona miejscem udzielania sakramentu, a nie tylko przechowywania wody chrzcielnej.

Zagadnienie dekoracji plastycznej tego miejsca wprawdzie nie wchodzi w zakres niniejszego opracowania, niemniej stanowi ważny element wyposażenia kościoła. Dobrze też będzie przewidzieć pomieszczenie pomocnicze dla płaczących dzieci⁶². Znajomość teologii tego sakramentu i jego znaczenie dla życia chrześcijanina powinny zmobilizować duszpasterzy do zwrócenia większej uwagi zarówno na godne pomieszczenie, dostojną chrzcielnicę, jak i piękną celebrację. Słowa św. Grzegorza z Nazjanzu niech przyczynią się do głębszej refleksji i konkretnych rozwiązań pastoralnych:

Chrzest jest najpiękniejszym i najwspanialszym darem Boga. Nazywamy go darem, łaską, namaszczeniem, oświeceniem, szatą niezniszczalności, obmyciem odradzającym, pieczęcią i wszystkim co może być najcenniejsze. *Darem* – ponieważ jest udzielany tym, którzy nic nie przynoszą; *łaską* – ponieważ jest dawany nawet tym, którzy zawinili; *chrztem* – ponieważ grzech zostaje pogrzebany w wodzie; *namaszczeniem* – ponieważ jest święty i królewski (a królów się namaższa); *oświeceniem* – ponieważ jest jaśniejącym światłem; *szatą* – ponieważ zakrywa nasz wstyd; *obmyciem* – ponieważ oczyszcza; *pieczęcią* – ponieważ strzeże nas i jest znakiem panowania Boga⁶³

⁶⁰ Por. R o s i e r S i e d l e c k a. *Posoborowa architektura* s. 263. Autorka przytacza (s. 261-277) przykłady usytuowania chrzcielnicy (baptysterium wydzielone, kaplica chrztu, wewnątrz kościoła przy wejściu, na osi ołtarza, w prezbiterium).

⁶¹ Por. M i a z e k. *Wymagania liturgiczne* s. 23. Por. S n e l a. *Przestrzeń kościelna* s. 215-216; P. G a j d a. *Miejsce chrztu w nowej koncepcji wnętrza kościelnego*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 25:1972 s. 129.

⁶² W Ceremoniale biskupim w rozdziale „De Vigilia Paschali” czytamy: „Liturgia baptismalis peragitur aut ad fontem baptismalem, aut in presbyterio ipso. Ubi tamen, ex antiqua traditione, extat baptisterium extra ecclesiae aulam, illud adeundum est ad liturgiam baptismalem celebrandam” (Caeremoniale nr 356).

⁶³ Cyt. za KKK 1216.

VI. STREFA SAKRAMENTU POKUTY I POJEDNANIA

Trzeba tutaj wspomnieć jeszcze o strefie sakramentu pokuty i pojednania. *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej* Episkopatu Polski podają: „Miejsca na odbywanie spowiedzi powinny być wkomponowane dyskretnie we wnętrze kościoła, zapewniając niekrępujący i łatwy dostęp dla kapłana i wiernych. Wielkość ich ma być wystarczająca na ustawienie wygodnego konfesjonału” (§ 21)⁶⁴ Indywidualne rozwiązanie tego zagadnienia należy pozostawić duszpasterskiej roztropności miejscowego kapłana. Trzeba jednak, by było to w miarę wygodne i zabezpieczone przed chłodem miejsce dla posługującego kapłana i penitenta⁶⁵ Trzeba przy tym uwzględnić wymóg, aby ukazał się aspekt teologiczny sprawowania sakramentu pokuty i pojednania, tzn. w Kościele i przez posługę Kościoła.

Zgodnie z decyzją Konferencji Episkopatu Polski, jak już wspomniano, „miejszem indywidualnej spowiedzi są konfesjonały ustawione w kościołach, kaplicach i w tych miejscach, w których ordynariusz pozwala odprawiać Mszę świętą”⁶⁶ Dokument ten wymienia przykładowo salki katechetyczne, ale w obecnej sytuacji odnieść to należy do stałych punktów celebracji mszalnej poza kościołem, jak zakłady karne, szpitale i miejsca opieki, w których nie ma jeszcze stałej kaplicy, a sprawowana jest Najświętsza Ofiara. Co się zaś

⁶⁴ Episkopat orzekł też: „Miejszem indywidualnej spowiedzi są konfesjonały ustawione w kościołach, kaplicach i w tych pomieszczeniach, w których miejscowy ordynariusz pozwala odprawiać Mszę św. (np. w pomieszczeniach katechetycznych)” (*Obrzędy pokuty*. Katowice 1981 nr 38 b; Por. H e m p e r e k. *Uświęcające zadania Kościoła* s. 154-155; S z t a f r o w s k i. *Podręcznik prawa kanonicznego* t. 3 s. 241. Por. S n e l a. *Wymagania liturgiczne* s. 216-217; M i a z e k. *Przestrzeń kościelna* s. 24). „Konfesjonał nie może być ciasny, lecz na tyle głęboki, żeby spowiednik mógł swobodnie wyprostować nogi. Stąd głębokość konfesjonału powinna być 110-130 cm, szerokość wewnętrzną między ściankami bocznymi 65-70 cm, dla swobodnego przechyłu w obie strony, wysokość ławki 42 cm, wysokość całości 150-160 cm. Podłoga konfesjonału musi być zsynchronizowana ze stopniem, na którym kłęką penitent. Stopień ten jest wyższy o kilka centymetrów (5-7 cm) od poziomu podłogi, ale nie więcej jak 14 cm, szerokość stopnia ok. 45 cm, nad stopniem półeczka do oparcia rąk na wysokość 65-67 cm. W ściankach bocznych nad półeczką okienko wypełnione najlepiej skośnie ustawionymi szczelinkami” (P i e n i k o w s k i. *Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła* s. 128). Wskazówki dotyczące budowy konfesjonału zob. Z i e l i n s k i. *Sztuka sakralna* s. 114-115. Przepisaną kratę należy od wewnątrz zaopatrzyć zasuwanyymi drzwiczkami; por. D y l. *Posoborowe prawodawstwo* s. 84-85.

⁶⁵ Por. *Komunia święta i kult Tajemnicy Eucharystycznej* nr 36, 50; por. R o s i e r S i e d l e c k a. *Teologiczna myśl* s. 123-126.

⁶⁶ *Obrzędy pokuty* nr 38* b. Tak samo podaje *Caeremoniale Episcoporum*: „Tunc Episcopus et presbyteri sedes confessionales adeunt” (nr 629).

tyczy nagłych wypadków, ważnie i godziwie można wysłuchać spowiedzi i udzielić rozgrzeszenia w każdym miejscu. Same konfesjonały powinny być wygodne, zaopatrzone w kratkę oddzielającą spowiednika od penitenta⁶⁷. Odpowiedni klęcznik ma ułatwić penitentowi klęczenie, a odpowiednia szerokość wewnątrz niemęczące spowiadanie spowiednikowi. Odpowiednie ocieplenie, a nawet podłączone ogrzewanie wydaje się bardzo stosowne w kościołach nie ogrzewanych. Pamiętać także należy o przygotowaniu oświetlenia wnętrza.

Sama dekoracja konfesjonału ma wskazywać, że jest to miejsce miłosierdzia Bożego. Wielkość i kształt konfesjonału powinny być dostosowane do architektury kościoła, a wewnątrz odpowiednio szerokie, aby spowiednik mógł swobodnie wyciągnąć prawą rękę w stronę penitenta, gdyż jest to gest włożenia rąk na głowę penitenta. Pamiętać także trzeba o wentylacji tej strefy, gdyż zbyt niskie i ciasne pomieszczenie nie stwarza dobrych warunków dla spowiadającego kapłana i spowiadającego się penitenta. Umieszczenie konfesjonałów w kościele należy tak przewidzieć, aby można je było łatwo dostrzec, a także bez trudności do nich przystąpić.

W nowych rozwiązaniach przewiduje się odpowiednie kaplice czy strefy sakramentu pokuty i pojednania, które często umieszczone są przy wejściu do kościoła⁶⁸. W miejscu takim dobrze byłoby przewidzieć klęczniki do prywatnej modlitwy, egzemplarze Pisma świętego, a przede wszystkim teksty do prywatnego odczytania przez penitenta słowa Bożego w ramach indywidualnego przygotowania się do tego sakramentu, a po wyznaniu grzechów umożliwić prywatną modlitwę; warto także umieścić ławki dla oczekujących⁶⁹.

Należy także przewidzieć odpowiednie miejsce do spowiadania osób głuchych i niedosłyszących, chorych i niepełnosprawnych, dla których spowiedź w kościele jest utrudniona lub wręcz niemożliwa.

Wprawdzie Kodeks Prawa Kanonicznego podaje, że „spowiedzi nie należy przyjmować poza konfesjonałem, z wyjątkiem uzasadnionej przyczyny” (KPK kan. 964 § 3), to jednak analiza numeru 43 *Obrzędów pokuty* („przy spowiedziach odbywanych w konfesjonałach wskazane jest”) sugeruje możliwość innego miejsca celebracji sakramentu pokuty i pojednania. Może to być odpo-

⁶⁷ „Co do konfesjonału, powinny być ustanowione normy przez Konferencję Episkopatu, z tym wszakże zastrzeżeniem, aby zawsze były w miejscu widocznym konfesjonały zaopatrzone w kratę między penitentem i spowiednikiem, aby wierni mogli z nich swobodnie korzystać, gdy tego pragną” (KPK kan. 964 § 2).

⁶⁸ Strefę penitencjalną i jej znaczenie pastoralne omawia też H. Nadrowski (*Kościół naszych czasów* s. 183-184).

⁶⁹ Przykłady różnych rozwiązań podaje M. E. Rosier-Siedlecka (*Posoborowa architektura sakralna* s. 278-280).

wiednio wydzielone, godne sprawowanego sakramentu pomieszczenie, np. osobny, dyskretny, ale o charakterze sakralnym pokój obok zakrystii lub blisko wejścia. M. E. Rosier-Siedlecka pisze, że jest to najbardziej radykalna zmiana zastąpienia konfesjonałów pokoikami⁷⁰ Trudno w tej chwili powiedzieć, na ile praktyka ta zostanie przyjęta w duszpasterstwie polskim – Episkopat nie zakazał jej do tej pory. Urządzenie takiego pokoju to krzyż, klęcznik, dwa krzesła lub fotele, stolik, Pismo święte, teksty związane z sakramentem pokuty, a nawet podręczne książki ascetyczne dla penitentów w ramach polecanej lektury religijnej⁷¹

VII. MIEJSCE DLA WYKONAWCÓW MUZYKI LITURGICZNEJ

Problem ten nie odnosi się do celebransa, diakona i psalterzysty w czasie liturgii mszalnej, którzy często są także wykonawcami muzyki liturgicznej, ale przede wszystkim do kantora, scholi, chóru, zespołu instrumentalnego i organisty. Miejsce wykonywania muzyki liturgicznej to zagadnienie pozostawiające nadal wiele do życzenia. Określenie *Ogólnego Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, że „nie wypada, aby na ambonie spełniali swoje funkcje: komentator, kantor i kierownik chóru” (nr 272), suponuje, że należy przygotować dla nich inne odpowiednie miejsce.

Funkcja kantora wymaga, aby miał on przygotowany osobny mikrofon, który może być umieszczony na stopniach prowadzących do prezbiterium lub tam, gdzie miałby bezpośredni kontakt z zespołem śpiewaczym, jeśli byłby on również dyrygentem⁷² Trzeba stwierdzić, że kantoria, czyli miejsce dla kantora i scholi, nie jest doceniana w naszych kościołach⁷³

Schola i chór spełniają specjalne funkcje liturgiczne. *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego* podaje: „Biorąc pod uwagę układ przestrzenny kościoła, chór należy umieścić w takim miejscu, które by podkreślało jego

⁷⁰ Tamże s. 280-281.

⁷¹ Pewną sugestią może być drzeworyt zamieszczony w łacińskiej edycji *Ordo Paenitentiae*. Przedstawia on pomieszczenie z krzyżem wiszącym na ścianie, kapłana ze stulą, zwróconego twarzą do penitenta, który klęczy na klęczniku. Wypada zaznaczyć, że w dziejach sprawowania sakramentu pokuty spotykamy także postawę siedzącą penitenta. Por. H. D o b i o s z. *Dzieje sakramentu pokuty w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego 1631*. Lublin 1980 s. 519. Mps w Bibliotece KUL; S. W i t e k. *Sakrament pojednania*. Poznań 1979 s. 77-79.

⁷² Por. I. P a w l a k. *Muzyka liturgiczna po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*. Lublin 2000 s. 239.

⁷³ N a d r o w s k i. *Kościoły naszych czasów* s. 165.

znaczenie, a mianowicie, że stanowi on część zgromadzonej wspólnoty i spełnia specjalną funkcję. Dzięki właściwemu umieszczeniu chór będzie mógł łatwiej spełniać swoją funkcję liturgiczną, a każdemu z członków zespołu umożliwi pełne, to jest sakramentalne uczestnictwo w Mszy św.” (nr 274).

Dotychczas stosowane umieszczenie śpiewaków naprzeciw ołtarza, w nadbudowie nad głównym wejściem pochodzi z okresu renesansu. Oddzieliło to chór od ołtarza, a nawet stworzyło wrażenie drugiego miejsca celebracji liturgicznej. Przekazy historyczne wskazują na ścisłe złączenie śpiewaków z celebracją liturgiczną. Św. Karol Boromeusz († 1584) zwracał uwagę, aby chór był blisko ołtarza, gdy pisał: „Miejsce chóru, jak na to wskazuje nauka i stare formy oraz zwyczaje, winno być oddzielone od naw za pomocą balustrady i albo otaczać ołtarz od strony przedniej, jak to bywało we zwyczaju, albo zajmować przestrzeń wzdłuż i w szerz pomiędzy ścianą absydy a ołtarzem, o ile byłoby na tyle miejsca”⁷⁴ Balustrada natomiast była na tyle wysoka, że nie tylko oddzielała śpiewaków od wiernych, ale zarazem czyniła ich niewidocznymi dla nich, co nie odpowiada obecnym przepisom liturgicznym, gdyż powinien on być raczej widoczny jako integralna część zgromadzenia liturgicznego⁷⁵ Zadania chóru określa *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego*: „Wśród wiernych odrębną funkcję pełni zespół śpiewaków lub chór, którego zadaniem jest należyte wykonywanie przeznaczonych dla niego części, zależnie od rodzaju śpiewu, oraz troska o to, aby wierni brali czynny udział w śpiewie” (MRIG 63). Już pierwsza *Instrukcja wykonawcza do Konstytucji o świętej liturgii* z 1964 r. podawała: „Miejsce dla scholi i organów należy tak urządzić, aby było widać, że kantorzy i organista stanowią część zgromadzenia wiernych i by w należyty sposób mogli spełniać swoje funkcje liturgiczne” (IOe nr 97).

Powyższe uwagi odnoszą się także do umieszczenia organów i odpowiedniego miejsca dla organisty. Uprzywilejowana funkcja, jaką spełnia on w zgromadzeniu liturgicznym, powinno także zaznaczyć się odpowiednim, widocznym dla wszystkich miejscem⁷⁶ Cytowane już wielokrotnie *Wprowadzenie Ogólne do Mszału Rzymskiego* podaje, że „organy i inne instrumenty muzyczne, zatwierdzone do użytku w kościele, należy tak umieścić, by służyły pomocą zespołowi śpiewaczemu lub śpiewającemu ludowi, a także by je wszyscy dobrze słyszeli wówczas, gdy grają same” (MRIG 275). Wydaje się,

⁷⁴ Cyt. za: D. M a z u r. *Dźwięk we wnętrzu kościołów chrześcijańskich na przestrzeni dziejów*. „Liturgia Sacra” 4:1998 nr 1 s. 116.

⁷⁵ Por. tamże.

⁷⁶ Por. P a w l a k. *Muzyka liturgiczna* s. 272.

że nadszedł już czas, aby kontuar organowy przybliżyć do prezbiterium i bardziej związać z ołtarzem.

VIII. KATAFALK I MIEJSCE LITURGII POGRZEBU

Na koniec należy także wspomnieć o miejscu sprawowania liturgii pogrzebu chrześcijańskiego. Zmiany wymaga nie tylko kształt, kolorystyka, ale przede wszystkim dekoracja katafalku. Umieszczać na nim należy więcej elementów paschalnych, i to zarówno inskrypcji, jak i symboli, aby w ten sposób podkreślić plastycznie eschatologiczny wymiar śmierci chrześcijanina. Wprawdzie zostało to już podkreślone przez umieszczenie paschału, ale pozostały często dawne, czarne, brzydkie i złowrogie katafalki.

*

Powyższa prezentacja nie rości sobie ambicji kompleksowego rozwiązania zagadnień związanych z podstawami teologicznymi, wymogami prawa liturgicznego i racjami pastoralnymi wnętrza budynku sakralnego. Autorowi chodzi jedynie o uwrażliwienie na powyższe zagadnienia, by współczesne rozwiązania uwzględniały nie tylko normy prawne, ale również brały pod uwagę właściwe dostosowania oraz dorobek kultury narodowej i mentalność wiernych (por. KL 37-40). Przytoczona literatura polska może się okazać pomocna dla wszystkich zainteresowanych tym problemem, zwłaszcza tam, gdzie z różnych powodów prowadzone są czy też mają być prowadzone prace budowlane albo remontowe.

BIBLIOGRAFIA

- B a k a l a r z J.: Miejsca święte. Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Praca zbiorowa. T. 3. Lublin 1986 s. 376-409.
- C y n k a M.: Przepisy Kościoła dotyczące prezbiterium, tabernakulum i naczyń świętych. W: II Krajowy Kongres Eucharystyczny. Pomoce teologiczno-duszpasterskie dla parafii pod red. Bpa Stanisława Napierały. Poznań 1987.
- D y l A. G.: Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła. W: Misterium Christi. T. 7:
- P i e ń k o w s k i W.: Elementy funkcjonalne wnętrza kościoła. W: Budowa i konserwacja kościołów. Warszawa 1981 s. 115-138.

R o s i e r S i e d l e c k a M. E.: Posoborowa architektura sakralna. Lublin 1979.

Sztuka w liturgii. Kraków 1996 s. 65-88.

W i t Z.: Posoborowe normy kształtowania przestrzeni do sprawowania liturgii. „Anamnesis” 4:1997/98 nr 2 s. 16-34.

LA PREPARAZIONE DEL LUOGO DELLA CELEBRAZIONE LITURGICA

S o m m a r i o

L'oggetto dell'articolo è un arredamento conveniente della chiesa. L'autore ha chiarito prima il concetto della Casa di Dio per poi ricordare le norme liturgiche di attrezzare bene l'interno della chiesa in modo conveniente alla celebrazione della Messa e dei sacramenti. Nel suo discorso si è stata trovata anche un'attenzione particolare toccante l'espressione della croce dell'altare, del posto della proclamazione della parola di Dio e del luogo della celebrazione del battesimo.

Słowa kluczowe: celebracja, strefa, ołtarz, ambona, przewodniczenie, nawa, chrzcielnica, tabernakulum, relikwie, konfesjonał, muzyka.

Parole chiavi: celebrazione, zona, altare, pulpito, presiedente, nave, fonte battesimale, tabernacolo, reliquie, confessionale, musica.

Key words: celebration, zone, altar, pulpit, presiding, nave, baptismal font, tabernacle, relics, confessional box, music.